

Јеленка ПАНДУРЕВИЋ

jelenka.pandurevic@flf.unibl.org

НОВИ ФОЛКЛОРНИ ЛЕКSIKON

Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет

(Лидија Делић. *Глад, а српска? Мали појмовник – од фолклора до трансхуманизма*. Нови Сад: Академска књига, 2025, 306 стр.)

Књига *Глад, а српска? Мали појмовник – од фолклора до трансхуманизма* већ својим насловом сугерише да је у питању публикација која свједочи о наставку истраживања ауторке која својом изврсношћу заузима једну од водећих позиција међу српским фолклористима средње генерације. Лидија Делић је – у области традиционалне културе и усмене књижевности – истраживач широког спектра, али и далекосежних запажања. Као изузетан познавалац српске епике, са сигурношћу заснованом на минуциозним истраживањима и поузданим увидима, залази у поље компаративних и интердисциплинарних студија културе, а њене публикације, оригиналне и систематичне, одликује печат особеног и препознатљивог израза.

Књига која је пред нама ослања се на вишегодишња истраживања и систем студија објављених 2019. године под насловом *Змија, а српска. Концептуализација у усменом фолклору*, гдје су обрађене неке од основних категорија традиционалне културе са доминантно фолклористичких становишта: *просјор, време, сунце, вода, храна, крв, вук, пошомство, маска, усмено предање, онај свети* итд. Нова књига заправо је нова серија појмовника културе (*глад, камен, смрт, бик, проба, жртва, чудо, пророчанство* и др.), при чему је акценат помјерен на контекстуализацију и комуникацију (нове медије, фотографију и интернет фолклор) а, у теоријском смислу, на нове и актуелне концепције, попут трансхуманизма и постхуманизма. Методологија превасходно заснована на концептуалној метафори (George Lakoff, Mark Johnson. *Methaphors We Live By*, 1980; *Philosophy In The Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*, 1999), у значајној мјери модификована и битно допуњена новим теоријским увидима, у овом опусу понуђена је као кључ за разумијевање не само фолклора, него и савремене културе. Важно је нагласити да истраживачки интерес ове студије није усмјерен на појединачне и

насумично одабране метафоре. Лидија Делић заинтересована је у првом реду за концептуалне системе као стабилне обрасце путем којих култура организује и осмишљава људско искуство. У промишљању методолошког и интерпретативног оквира пошло се од базичних претпоставки когнитивне лингвистике да је метафора основни механизам мишљења и доживљаја свијета, а не тек реторички украс или нешто што се „додаје“ мишљењу на плану стилистике. Разумијевању апстрактних појава претходи тјелесно, чулно и искуствено, а концептуална метафора функционише управо као повезница. Однос апстрактног и тјелесно-чулног, утемељен на искуству аграрних и сточарских заједница, у фолклору је представљен кроз релативно стабилан систем, док у савременој култури овај однос постаје флексибилнији, нарочито у смислу подређивања идеолошки успостављеном механизму мишљења. Ова хипотеза разлаже се и доказује у низу примјера, с тим да појмови истакнути у појединим поглављима ове књиге нису насумично изабране теме, већ зналачки одабрана чворишта значења око којих се гради колективна слика свијета. Одабрани теоријски концепт провјераван је, дакле, и на фолклорној грађи и на савременим културним феноменима, при чему ауторка суверено показује како се исти когнитивни обрасци могу препознати и у епској пјесми и у новинском дискурсу, у религијској симболици и реторици рекламе. Овакве увиде омогућила је спремност ауторке да своје класичне фолклористичке афинитете изложи преиспитивању из угла савремене хуманистике и интердисциплинарних теорија.

Уводна студија најавила је *глад* као средишњу преокупацију и феномен који се излаже компаративном сагледавању. Поимање глади и метафоризација гутања у усменом фолклору нашли су се у контрапункту са концептуализацијом у новим медијима и на фотографијама Кевина Картера и Себастијана Салгада. Описани лук омеђен је крајностима, па глад од примарног, физиолошког искуства своје значење усложњава и испољава у доменима психологије, економије, политике, идеологије (углавном капиталистичке), али и у текстовима писаним са позиција психијатрије и религије. Показано је да статус глади и статус гутања у когнитивним оквирима нису исти, да је метафорички трансфер глади карактеристичан за нове медије и да ескалира у конзумеристичкој епохи ширећи се на велики број референтних поља која са физиолошким искуством нису ни у најближој вези. У том смислу, најзначајнија методолошка поставка јесте прецизна дистинкција између концептуализације гутања и глади. У регистру фолклорних мотива, гутање је постојана и продуктивна концептуална метафора која упућује на процес унутрашње трансформације, присвајања и брисања границе између спољашњег и унутрашњег. С тим у вези је и симболика гутања у митовима, обредима и усменим наративима, који се доводе у везу с

иницијацијом, посвећењем, преласком из једног онтолошког стања у друго. Логика промјене (онај ко нешто прогута не остаје исти, или постаје дио нечега или нешто постаје дио њега), присутна је у ритуалима причешћа, симболици заједничке трпезе, миту о јунаку који борави у утроби звијери. Дубоко укоријењен у тјелесном искуству, овај мотив омогућава разумијевање апстрактних процеса попут спознаје, вјере или смрти.

Глад, с друге стране, у фолклору изузетно ријетко функционише као концептуална метафора. Будући да је дословна, физичка и егзистенцијална, глад не обиљежава симболички простор, већ дјелује у реалном, као дио колективног, историјског и етичког искуства, чиме се потврђује стабилан однос између тијела, заједнице и смисла. У савременој култури, међутим, глад мијења свој статус, постаје једна од најпродуктивнијих концептуалних метафора. Глад, наиме, више није колективна траума и искуство оскудице, већ феномен индивидуалне психологије у спрези са логиком потрошачког капитализма. У том смислу, у савременом медијском дискурсу глад није усмјерена превасходно на тјелесно – глад је жеља и тежња (за знањем, успјехом, новцем, итд.), при чему је мањак и неиспуњеност основно референтно поље. Ова трансформација, како показује Лидија Делић, потврђује тезу да исти когнитивни механизам, у зависности од историјског контекста, може имати различите културне и идеолошке импликације. Стога се ова концептуална метафора у првом реду и односи на неутаживост – производњу сталног осјећаја ускраћености, који подстиче на бескрајну потрошњу, што је норматив савременог капиталистичког свијета.

„Концептуализација камена у епском моделу света“ наслов је поглавља у коме је анализирана симболичка улога *камена* у традиционалним епским наративима. Лидија Делић увиђа, и на примјерима показује, како особине као што су непокретност, тежина, постојаност и хладноћа чине камен важним метафоричким елементом у фолклору. Због низа особина захвалних за метафорички трансфер – непокретан, тежак, постојан, чврст, хладан, јалов, нежив, материја страна људској конституцији – камен је у концептуалним оквирима фолклора имао изузетно важну улогу. Практично сваки од помнутих аспеката постао је генератор усмених формула и шире идиоматике (камен станац, срце камено, тврд као камен итд.). Путем камена активирани су, у религиозном кључу, мотиви чуда (вода која провире из камена) и акценгована чворишта етнокултурног модела, какви су чврстина задате ријечи или вјере. Ауторка такође истражује како се ови симболи користе у обредима и обичајима, укључујући сахрањивање и магијске праксе.

У сљедећем поглављу пажња је усмјерена на симболику *бика* у српском усменом фолклору. Обухватајући више аспеката, од везе са соларним култом и обредним праксама до метеоролошких нара-

тива и култа плодности, Лидија Делић показује како су различити аспекти бика коришћени у концептуализацији свијета, укључујући митове о воденим биковима и ритуалима жртвовања. Ово поглавље пружа свеобухватан преглед модела који показују како је бик интегрисан у фолклорне наративе и праксе.

Концептуализација *гроба* и *смрти* сложена је тема која се истражује кроз различите жанрове и историјске периоде. Лидија Делић анализира мотиве гроба у гори, хајдучког гроба и гроба партизана, показујући како се, кроз вријеме, идеолошки фокус мијењао. Посебна пажња посвећена је глорификацији смрти за колективно добро у пјесмама о НОБ-у, као и новим облицима масовних страдања који се јављају у овом историјском периоду. Наглашава се, нарочито, једна специфична димензија која се уочава на примјерима пјевања о НОБ-у, а то су страдања великих размјера без могућности отпора: злочини ван боја, масовне смрти и гробнице невиних (дјеца, старци, жене) – страни класичном пјевању о епским сукобима (ратовима), што је у великој мјери преосмислило и однос према смрти.

Поглавље „Гробови као градови“ представља сложenu и детаљну анализу метафоричких представа *гробова* и *гробља* у култури. Теорија концептуалне метафоре омогућила је нове увиде у ове представе, и закључке у вези са појмовним аналогијама у традиционалној култури. Аргументација се развија на темељу хипотезе да је искуство становања изњедрило категорију куће као кључну метафору у схватању гробова. Гробови су често описивани као куће или дворови, што се може видјети у бројним етнографским подацима и књижевним дјелима. Овај приступ открива дубоке културолошке везе између живота и смрти, показујући како су гробља замишљана као градови мртвих, како су и некрополе добиле свој назив (грч. *νεκρός* – „мртав“, *πολις* – „град“).

Поглавље „Јагње ђурђевско: Пригушена фантастика жртве“ бави се аналитичким модусима који су у вези са мотивом *жртве*, али у специфичном контексту који се односи на широки распон поимања фантастике у литератури. Низ одабраних, и често неочекиваних примјера илуструје (не)очекиване могућности за разумјевање трансформације овога мотива, који се у књижевности конкретизује у различитим модусима (од дословних до метафоричних), и у извјесној мјери редефинише поимање фантастичног у књижевним дјелима. Спектар примјера почиње невино погубљеном дјецом која се трансформишу у јагњад за клање у пјесми „Кумовање Грчића Манојла“ а завршава метафором у пјесми „Јоване, сине, Јоване, / Ти си ми јагње ђурђевско“ из *Кошћане* Борисава Станковића. Главни фокус је на рецепцијском хоризонту и релационој природи фантастичног, које се увијек дефинише у односу на реално и могуће. Ауторка користи терминологију Лубомира Долежела да објасни како

наративни свјетови у врхунским усменим и писаним остварењима балансирају између различитих алетичких модуса: могуће, нужно и вјероватно.

У поглављу „Предање о чудесном излечењу – тридесет година касније“ анализирају се и упоређују наративни елементи предања о *чудесним излечењима* с краја осамдесетих година и савремених рекламних текстова о новим лијековима, који се објављују на интернету. Рад испитује како се ови текстови ослањају на елементе истиносличности и какве улоге имају исцјелитељи, лијекови, извори исцјелитељске моћи, као и свједочења и искуства пацијената. Лидија Делић примјећује да савремени текстови улажу мањи труд у постизање убједљиве истиносличности у поређењу са текстовима из осамдесетих, што се може приписати анонимности савремених аутора и привремености сајтова на којима се текстови објављују. Савремени наративи о чудесним лијековима нуде продужен и здрав живот свима који лијек купе, при чему исцјелитељ постаје централна фигура ових прича. Исцјелитељи могу бити и сами пацијенти, љекари или насљедници предачког знања о лијечењу. Однос према науци у овим наративима је амбивалентан. С једне стране, постоји „добра“ медицина, представљена кроз знање и емпатију љекара према маргинализованим пацијентима, док се томе, са друге стране, супротставља „зла“ фармацевтска индустрија и корумпирана „званична“ медицина, која наводно прикрива јефтине и ефикасне лијекове ради профита. И у предањима из осамдесетих и у савременим текстовима, суштинска тачка ослонца је на људском страху од пролазности, болести и смрти, као и на дубокој потреби да се ти страхови привремено превладају, макар по цену самообмане, кроз плаћене чудотворне лијекове.

Поглавље „Осмишљавање смрти и страх од смрти, или COVID, смрт и баба“ анализира како се *смрти* и болест тумаче у усменом фолклору у поређењу с актуелним наративима о COVID-у 19, који се појављују на интернету и у дневној штампи. У фолклорном моделу свијета, који је цјеловит и досједан систем, не постоје „лакуне“ у погледу узрока, смисла и сврхе догађаја. Због тога се тешке болести и изненадне смрти тумаче као посљедице клетве, тешког или предачког гријеха. Ова стратегија тумачења примјењује се и у дјелима популарне културе, што указује на основну људску потребу да смрт објасни. Ауторка истиче да су у вијестима о смртима од COVID-а често наглашаване информације о старости пацијената и њиховим пратећим болестима (дијабетес, онколошка обољења, гојазност итд.). Овакво извјештавање трансформише неутралне информације о смрти у концепт који ствара слику „заштићене“ већине. Страх од смрти ослања се на дискриминаторски концепт Другог, што истовремено указује на промјену концепата другости у фолклору и урбаном наративу. Док се у фолклору нагласак ставља на гријех као

узрок болести, у савременом урбаном наративу нагласак је на болести и старости, као маркерима другости.

У поглављу „Когнитивни киборзи или ти – је ли писменост штетна“ у компаративном контексту самјеравају се научне студије усмјерене на нека од кључних питања онтологије усмености – однос усмених цивилизација према логици и когнитивним основама писмености, природу *сећања* и заборав, и њихову функцију у различитим типовима културе, статус и природу „истине“, однос фактографије и фикције. Као предложак за синтезу на мјесту закључка послужила је приповијетка „Истинитост чињеница, истинитост осећања“ (2013) једног од најнаграђиванијих писаца научне фантастике Теда Ђанга, у којој се, у фиктивном кључу, поставља питање шта би за људску врсту значило када би имала савршено сјећање.

У наредном поглављу, као прилог изузетно разуђеној репрезентацији *ђавола* у књижевности, анализирају се аспекти романа *Страх и његов слуга* Мирјане Новаковић и *Дорошеј* Добрила Ненадића, у којима су „симпатије за ђавола“ различито мотивисане. У првом ољуђен, рањив и неауторитативан ђаво – који баштини особине фолклорног предлошка, Булгаковљевог Воланда и Луцифера из песме *Rolling Stones*-а – креће у осамнаестовјековну Србију како би истражио приче о повампирењима, јер устајање из мртвих значи долазак коначног суда, крај времена и смрт њега самог. У другом је одређење за пакао засновано на антрополошком страху од вјечности и скепси према аркадијском концепту раја, у коме се укидају патња али и потреба за чежњом и мишљењем.

У поглављу чији наслов гласи „Постхуманистичка предвиђања“, тематски фокус смјештен је између маште, науке и манипулације. Овдје се анализира профетички дискурс у ширем (етимолошком) смислу – као говор о будућности (*џро-рећи* – „рећи пре него што“), при чему је фокус на савременој медијској презентацији догађаја који очекују човјечанство у ближој или даљој перспективи. Указано је на виталност апокалиптичног и утопијског наративног модела, али и на модификације које је донијело ново технолошко и медијско окружење. Показује се да се уз „класичне“ видове катастрофа (тектонски поремећаји, удар комета, глад, пандемије и сл.) јављају нови облици пријетњи (надмоћ и агресија машина, нестанак човека као врсте), који истовремено фигурирају и као нови вид утопије. Превођење можданих активности у датотеке неподложне старењу (back up), неспутане брзином путовања материје (интергалактичка измештања) и глобално повезане с органском и неорганском материјом (mind cloning, interbrain net), сагледавани су као могућност трансцендирања смртности и особени тип досезања вјечног савршенства, у чему се препознаје аналогија с религијским платформама, у првом реду с новозавјетним концептом

Небеског Јерусалима. Још један наслов у овој књизи („Временска прогноза: од ’пошљедњих времена’ до апокалипсе данас“) свједочи о заузимању онеобичајене перспективе за посматрање фолклорних мотива и усменопоетских феномена који у стручној литератури функционишу као постојане чињенице. У раду се успоставља повезница између фолклорног поимања временских прилика и митско-фолклорне концептуализације катаклизми и савремених новинских / интернет чланака сличне тематике. Показује се да савремена цивилизација баштини дио реторичког репозиторијума и имагинаријума традиционалних култура када је о атмосферским приликама ријеч, али да их, како ауторка пише, „у новом контексту упошљава у већ препознатом глобалном ’дискурсу страха / застрашивања’ (Ф. Фуреди, Д. Алтхајд, П. Кеп), те да је, истовремено, ова реторичка препознатљивост заводљива утолико што сви параметри говоре у прилог томе да се на глобалном плану нешто драматично догађа и да нисмо само сведоци још једног од величанствених ускрснућа приче и њене (зло)употребе“.

Основна идејна матрица ове монографије: представљање модела и концептуализација познатих из фолклорних текстова као свевремених, а самим тим и присутних не само у књижевности него и у савременом научном и медијском дискурсу – сажета је у посљедњем поглављу које носи наслов „Усмени фолклор – имагинарна трансхуманост“. Упркос технолошким достигнућима, савремени човјек и даље разумије свијет користећи исте дубинске обрасце као и човјек традиционалне културе. Фундаментална људска искуства (глад, смрт, жртва, страх, чудо, будућност) исказују се у складу са савременим околностима, а континуитет базичних културних образаца потврђује да савремена комуникација, технологија и начин живота суштински не укидају фолклорно мишљење, већ га само трансформишу у нове изразе. Ово је нарочито луцидно исказано у студији о трансхуманизму, посредством формалних аналогја између два (наизглед) удаљена система мишљења (фолклорног и савременог информатичког), у аспектима који се односе на симболичке покушаје преваладавања смрти. Истичући генетски инжењеринг и клонирање, импланте, протезе, подмлађивање, беспријекорно памћење... као кључна мјеста савремених трансхуманих научних прегнућа (а, у најекстремнијим круговима трансхуманиста, и амбицију оживљавања мртвих и покушај досезања вјечности превођењем можданих активности у форму дигиталних података – brain uploading), ауторка подсећа на аналогне напоре, саображене техникама примјереним аграфичким друштвима, који се детектују и у усменом фолклору. Избором индикативних примјера она суверено показује да идеје о превазилажењу тјелесних ограничења, о савршеном памћењу, и нарочито идеје о бесмртности – нису суштински нове, већ да представљају само нову (трансхуманистичку) фазу у цивилизацијском

континууму, јер оно што се мијења нису човјекове тежње, већ средства и језик којима се оне артикулишу. Трансхуманизам се овдје поима не као технолошки или футуристички феномен, већ као савремен (рационализован и научно легитимизован) облик исконских људских прегнућа у потреби да се савлада највећи и најсложенији феномен људског постојања, а то је коначност и смрт. Ауторка подсјећа да су, у контексту традиционалне културе, фолклорни наративи давали смисао патњи и смрти, и остављали простор нади, док данас то чине технолошке визије будућности, снажно повезане са тржиштем, капиталом и идеологијом профита, при чему се њихова етичка и симболичка димензија вишеструко усложњава, рефлектујући тек актуелни тренутак једне изузетно постојане цивилизацијске матрице.

Читалац ове изузетне монографије остаје с увјерењем да се модели и концептуализације из традиционалних фолклорних текстова могу препознати како у савременом научном, медијском, економском и технолошком дискурсу, тако и у књижевном стваралаштву. Лидија Делић успјела је да покаже смисленост и продуктивност полазних претпоставки о функционалности концептуалних метафора у фолклористици, да обједини традиционалне и савремене теоријске оквире у проучавању српског усменог фолклора, пружајући комплексне аналитичке увиде у симболичке и метафоричке аспекте различитих категорија културе. Књига представља значајан допринос етнологији, антропологији и студијама културе, и читаоце ће пронаћи међу свима који желе да разумију сложеност, универзалност и богатство српског фолклорног наслеђа. Осим темељног истраживања и аналитичког приступа, књига је вриједна и због иновативне примјене теорија трансхуманизма у анализи традиционалних културних пракси, и стога ће круг читалаца бити знатно проширен и истраживачима који антрополошким феноменима приступају с аспекта интердисциплинарности, из увјерења да фолклор није (превазиђени) реликт прошлости и романтичарског национализма, већ стилизована форма фундаменталне матрице људског мишљења, која се у савременом свијету пресвлачи у нова значења, прилагођава новим медијима, и испољава нове облике „глади“ за смислом.